

Makale Künyesi (Araştırma): Çelik, R. (2024). Klasik Türk şiirinin seçkin tiplerinden dâna. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 992-1015.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1540679>

KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN SEÇKİN TİPLERİNDEN DÂNÂ

Recep ÇELİK¹

ÖZET

Tipler, klasik Türk şiirinin sosyolojik algı ve değerlendirmelerine dair olumsuz eleştirileri bertaraf eden somut örneklerdir. Zamanın sosyolojik faktörlerinin etkisiyle gelenekle harmanlanan klasik Türk şiirinin algısı metinlere yansımış, klişe özelliklere sahip bazı tipler ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşamın birer ürünü olan tipler, edebî metinlerde müellifin eserine imtisalen verilmek istenilen mesajı perçinlemek, dolaylı yoldan aktarmak ve bazen özetlemek için kullanılır. Aynı zamanda aktarılmak istenilen için bir somutlaştırma aracıdır. Klasik Türk şiirinin âşık, maşuk ve rakip gibi demirbaş tiplerinin yanı sıra dâna benzeri ikincil müstakil tipleri vardır. Kelime anlamı olarak “bilen, bilici, bilgin, âlim” gibi anlamlara gelen dâna, bu tipler içerisinde “müspet” olarak değerlendirilebilecek bir tiptir. Öte yandan *dâna*, *nâdân* ve *sofu* gibi tipler, ait olduğu toplumun değer yargılarının bir ifadesi olarak da kullanılmıştır. Tip olarak “dâna” nev’i şahsına münhasır özellikleri bünyesinde barındıran ekseriyetle hikmet eksenli metinlerde karşılaştığımız müstakil tiplerdendir. Klasik Türk şairleri, dâna’yı hakiki bir âşığı ifade etmenin yanında bilgili ve olgun bir şahsiyeti resmetmek için kullanmışlardır. Dâna tipi yapısal ve içsel özellikleri itibarıyla diğer insan tiplerinden farklı olarak bir anlamda birçok insanî zaafıtan uzak bir tiptir. Dâna, gelip geçiciliğinin farkında olduğu bu dünyanın dünyalıklarına bel bağlamaz, dolayısıyla maddiyata önem vermez. Çünkü sıradan insanların sahip olamadıklarına yani türlü sırlara vakıftır. Ancak bu noktada emin kişilerdendir; emanete sahip çıkar, bu sırları saklar. Fâni olanı bilir ve istemez, yani sonsuzluğun peşindedir. Yaradılışından gelen özellikle fâni, âciz ve muhtaç taraflarının farkındadır. Bu farkındalık beraberinde birçok hususa dair idrak sahibi oluşu getirir. Bu nedenle, dâna kimliğinin zıttı ve ispatı olan nâdân ile bir çekişmeye girer. Fakat dâna, insanlarla münakaşa etmenin anlamsızlığını bilir ve onlarla arasına mesafe koyar. Ancak bu durum kibir veya kendini beğenmişlik olarak değerlendirilmemelidir. Onun maddiyata değer vermemesi ve dünyasını bir matem yeri olarak görmesi, bazıları tarafından anlamsız bulunmuş ve bu tutumu, onun meczuplarla özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Bahsedilen bazı yüce nitelikleri nedeniyle, Allah lafzı yerine de kullanılmıştır. Çalışmada görüleceği üzere, sunulan örneklerin hemen hepsinde dâna, olumlu vasıflarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, sosyolojik bağlamda tutum ve davranışlarıyla toplumun seçkinleri arasında yer alır. Kısaca dâna, kendini gerçekleştirmiş insan modelidir. Çalışmada bu tip, başlangıçtan son döneme kadar klasik Türk şiirinden örneklerle tanıtılmaya çalışılacak ve değerlendirilmesi yapılmamış diğer tipler için kapı aralanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, tip, dâna, nâdân.

¹ Aksaray Üniversitesi, Dr. celikrecep@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0959-9553>

GİRİŞ

Tipler, benzer vasıflarla birçok metinde karşılaştığımız ve özellikle bazı klişe özellikleriyle öne çıkan karakterlerdir. Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek; tür, çeşit (TDK, 2009, s. 3572) gibi anlamlara gelen *tip* kelimesi Batı kaynaklı bir kavramdır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde edebî olarak “hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi (2009, s. 3572)” olarak da tanımlanır. Eskiden bu kelimenin yerine “nev”, “nümûne” ve “nümûne-i imtisâl” kelimeleri de kullanılmaktaydı (Ayverdi, 2010, s. 1258).

Günümüz insanına ifade ve yapısı bakımından çok yabancı gelen eski edebiyatımızın anlaşılır hâle gelebilmesi için edebiyatın yaşandığı devrin iyi bilinmesinin yanı sıra, edebiyatı meydana getiren unsurlara da aynı atmosfer içinde açıklık kazandırılması gerekmektedir (Şentürk, 1995, s. 334). İşte devrin iyi bilinmesini sağlamak için klasik Türk şiiri atmosferinde irdelenmesi ve tahlil edilmesi gereken hususlardan birisi tiplerdir. Bu tipler arasında, klasik Türk şiirinde dâna ile ilgili herhangi bir inceleme veya değerlendirme yapılmadığı tespit edilmiştir. Klasik Türk edebiyatında tiplerin kullanım şekilleri incelendiğinde modern edebiyat ürünlerinde olduğundan farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Sosyolojik açıdan ciddi farklılıklar içeren bu dönemler arasında esasında sosyal hayatın bir ürünü olan tiplerin birbirine benzememesi gayet normaldir. Sonuç olarak tipleri var eden, onlara şiirlerde bir kimlik kazandıran ve ruh veren şairlerin hayatı algılayışı ve yorumlayışı, kısacası insanlara dair değerlendirmeleri dönemler itibarıyla farklılık gösterecektir. Ayrıca, klasik Türk şiirinin geleneksellik algısının bu farklılıkları daha da belirginleştirdiği söylenebilir. Nitekim, tüm bu değerlendirmeler, bu gökyüzü altında yaşayan, aynı havayı soluyup çiçeği koklayan bir dünyanın insanlarına yöneliktir. Fakat devrin sosyolojik yapısından doğan algıda seçiciliğin ve hayatı farklı yorumlayışın gelenekle yoğrulmasının doğal sonucu bazı “benzeşmezlikler” ortaya çıkmıştır.

Edebiyat eserlerinde toplumdaki kopuk bir anlayışın olamayacağı düşünüldüğünde, toplumun öz malı olarak kabul edilebilecek belli tiplerin yer alması kaçınılmazdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı toplum hayatından öteki bir dünyayı terennüm ettiği şeklinde olumsuz eleştiri oklarına maruz kalan klasik Türk edebiyatının aksini ispata kadir en bariz örneklerinden biri de eserlerde kullanılan bu tiplerdir. Çünkü tipler sosyal hayatın bir mahsulü olup yüzyılların imbiğinden damıtılmış ve kendine has bir şekle bürünmüştür. Kısaca bu açıdan ötekileştirilen klasik Türk edebiyatı için, tipler gündelik hayatın birer hasılasıdır.

Toplumsal yaşamın birer ürünü olan tipler, edebî metinlerde müellifin eserine imtisalen verilmek istenilen mesajı perçinlemek, dolaylı yoldan aktarmak ve bazen özetlemek için vardır. Ayrıca müellifler tipler üzerinden aktarmak istedikleri mesajları somutlaştırma yoluna da gitmişlerdir. İşte bu noktada tiplerin eserlerde çok yönlü olarak

karşımıza çıktığı görülmektedir. *Rint*, *zahit*, *vaiz* gibi özellikle bazı tipler içinde yaşadıkları toplumların sosyolojisini özetler niteliktedir. Öte yandan *dâna*, *nâdan* ve *sofu* gibi tipler, ait olduğu toplumun değer yargılarının bir ifadesi olarak da kullanılmıştır. Büründüğü kisve ve adlandırılış toplumdan topluma değişiklik gösterse de Osmanlı sahası Türk edebiyatı dahil olmak üzere tüm dünya edebiyatlarında tiplerin ele alınışı bu şekildedir. Ancak Doğu'ya ait eserleri, klasik Türk edebiyatı özelinde değerlendirirsek bazı toplumlarda tiplerin ve etrafında şekillenen eserlerin çokluğundan söz etmek mümkündür.

Tipler, toplumun tüm bireyleri tarafından bilinen ve eserlerde yaygın olarak kullanılan unsurlardır. Bu bağlamda, edebi metinlerde gelenek kaygısı doğrultusunda veya içerikle uyumlu olduğu düşüncesiyle belirli tipler seçilerek kullanılmıştır. Bu tipler içerisinden *âşık*, *maşuk* ve *rakibi* klasik Türk şiirinin temel tiplerinden kabul edebiliriz. Muadillerini tüm dünya edebiyatlarında görebileceğimiz tiplerdir. Her müellif eserinde şu ya da bu sebepten ötürü bu tiplere yer vermiştir. Klasik Türk şiirinde bu üç ana tipe ek olarak *memduh*, *imam*, *süfti*, *rind*, *hâce*, *zâhid*, *vâiz*, *müddei*, *nâdan* ve *dâna* gibi ikincil tipler de yer bulmuştur. Ancak bu tiplerden örneğin *zahid*, *vaiz* ya da *nâdan* gibi tipler, çeşitli yönlerden birbirine paralellik ihtiva eden ve lüzumunca birbiri yerine kullanılabilme esnekliği olan tiplerdir. Tip olarak “dâna” ise nev'i şahsına münhasır özellikleri bünyesinde barındıran müstakil tiplerdendir. Ancak bu müstakilliği oranında da şiirlerde yer bulduğunu söyleyebilmemiz pek mümkün değildir. Tabi bunda klasik Türk şiirinin aşk ekseninin, hikmet ekseninden daha geniş bir alanı kapsamamasının etkisi büyüktür. Aynı zamanda dâna bu tipler içerisinde müspet olarak ele alınabilecek tiplerdendir. Şairler eserlerinde kimi zaman bu tiplerle kendilerini bir tutmuştur.

Dâna, klasik Türk edebiyatında şairlerin kendileriyle özdeşleştirerek eserlerinde sıkça kullandıkları tiplerden biridir. Şairler, kendilerini hem sadık bir âşık hem de bilgili ve olgun bir şahsiyet olarak sunmak amacıyla dâna kimliğine bürünür; bu kimlik aracılığıyla eserlerinde rakip ve nâdan gibi tiplerle sürekli bir çatışma ve karşıtlık içerisinde konumlanırlar. Çekişmeler, bu tipler vesilesiyle somut hâle gelmiştir. Müspet, müstakil ve özdeşleştirilmiş bir tip olan dâna'ya dair bu genel değerlendirmeden sonra çalışmada divanlardaki örneklerden yola çıkılarak dâna tipinin ele alınış şekilleri ve dâna'nın özellikleri örneklerle tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1. KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE DÂNA

Dâna, kelime anlamı olarak “bilen, bilici, bilgin, âlim” (Devellioğlu, 1994, s. 194) gibi anlamlara gelmekle birlikte klasik Türk şiirinde bazı kelimelerle birlikte farklı anlam dizgelerinde kullanılmıştır. Dolaylı olarak kelimenin Arapça bir karşılığı olan “arif” anlamında kullanıldığı örnekler görülmektedir. “Tanyan, bilen, vâkıf ve aşına olan, hâlden anlayan” gibi manalara gelen arif, daha çok tasavvufta kullanılan bir terimdir (Uludağ, 1991, s. 3/361). Âlim ise “(a. s. ilm'den. c.: -ulema): çok okumuş, bilgin” (Devellioğlu, 1994, s. 36) anlamına gelmektedir. Tasavvufta Allah'a dair olan bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkındaki bilgiye marifet denilmiş ve

arif (ehl-i ma'rifet) ile âlim arasında açık bir ayırım yapılmıştır (Uludağ, 1991, s. 3/361). Âlimde zihnî bir faaliyet söz konusuyken arifte sezgisel yani derunî bir süreç vardır. Bu ve benzeri birçok sebeple âlim ve arif birbirinden ayrılır. Âlimin zıddı cahil, arifin zıddı ise münkirdir. Buna göre Allah'a arif denmez, âlim denir. İlmin elde edilebilmesi için dini yaşama zarureti yoktur. Bu yüzden sûfiler, birinin amelsiz olduğunu ifade etmek istedikleri zaman ona âlim (veya molla) derler (Uludağ, 1991, s. 3/361). Bu iki kavramın karşılaştırmalı olarak ele alınmasının sebebi, kavramsal olarak “dâna” sözcüğünün “arif” kelimesinden ziyade “âlim” anlamında kullanılmasının açıklanmasıdır.

Devlet yönetiminde, makamların liyakat sahibi kişilere tevdi edilmesi gerektiği düşüncesi, İslam'ın bu makamları “emanet” olarak kabul etmesiyle ilişkilidir. Emanet, büyük bir sorumluluk anlamı taşımakta olup, bu sorumluluğun ehline verilmesi dinî bir zorunluluktur. Ancak, klasik şiirde yer alan siyasal yergiler incelendiğinde, sultanların liyakat ilkesine yeterince riayet etmedikleri görülmektedir. Bu bağlamda Bağdatlı Rûhî (öl. 1605/06), makam ve mevki hırsına kapılan kişilerin zamanla itibarsızlaştığını, devlet erkânının ise mal ve mülk hırsıyla yozlaşmış bireylere dönüştüğünü ifade eder. Ayrıca, âlimlerin bu olumsuz gelişmeler karşısında sessiz kalmaları ve bir köşeye çekilmeleri, liyakat sahibi kimselerin göz ardı edilmesiyle birlikte, toplumsal düzenin bozulmasına yol açmıştır. Bağdatlı Rûhî (öl. 1605/06), devletin yönetsel bozulmasını doğrudan liyakat ilkesine yeterince önem verilmemesine bağlamaktadır (Bozkurt, 2022, s. 316):

*Hâk-i pâ oldı ser iken şimdi her 'âlî-neseb
Mâlile erbâb-ı devlet oldı cümle bed-neseb
Merdüm-i dâna olan her dem çeker dürlü ta'âb
Âlemün âhir harâb olmasına budur sebeb
Gitti hayfâ kalmadı ehl-i kemâlün rağbeti* (Dîvân, Müst.²1/2)

Gerçi “dâna” sözcüğünün Behlûl-i Dîvâne olarak da bilinen sofu bir dervişe sıfat olarak verilmesi bu hususta ikileme sebep bir durumdur. Zira sıfat olarak verilmesi zamanın “ukalâ-yi mecânîn”i yani deli görünüşlü akıllılarından biri olarak görülen Behlûl-i Dâna'nın mertebesine sezgisel bir süreç neticesinde erişmiş oluşudur. Bu açıdan bakıldığında Behlûl-i Dîvâne için bu sıfatın kullanılmış oluşu “dâna” sözcüğünü “ârif”e biraz daha yakın kılmaktadır. Dâna tipi, neredeyse tamamen olumlu vasıflarıyla şiirlerde yer almış ya da olumlu sayılabilecek tarzda sıfat olarak kullanılmıştır. Bu tip aynı zamanda toplum için rol model olarak kabul edilecek tiplerden birisi sayılabilir.

Dâna kelimesiyle kelime oyunu yapılarak cinas kullanımına gidildiği örnekler de vardır (Çalka, 2019, s. 211). Çalışmaya eklenebilecek Nesîmî'den (1404/05?) bir tuyuğ örneği şu şekildedir:

*Hak sözün gör kim neçe düir-dânedür
Hak sözünü bilmeyenler tanadur
Câhil-i nâdan ne bilsin dâneyi*

² Alıntılmalarda kullanılan kısaltmaların açıklımı şu şekildedir: Müst.: Müstezad; Tuy. Tuyuğ; G.: Gazel; K.: Kaside; Mes.: Mesnevi; Muh.: Muhammes.

Dâneyi dâna bilir kim dânedür (Dîvân, Tuy.58)

Öte taraftan yukarıda ifade edilenin aksine “dânâ” kelimesinin “her şeyi bilen Allah” anlamında “Allah” lafzının karşılığı olarak da kullanılması söz konusudur. Bundan hareketle kavramın daha çok “âlim” sözcüğünün karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada bazı sözlüklerde dânanın, “arif” olarak tanımlanması yüzeysel bir çalışma olarak yorumlanabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde klasik Türk şiirinden örneklerle değerlendirilecek olan “dânâ” kavramının hangisine daha yakın olduğu çalışmanın bize sağlayacağı katkılardan bir diğeri olacaktır.

2. DÂNÂNIN ÖZELLİKLERİ

Dâna tipi yapısal ve içsel özellikleri itibarıyla diğer insan tiplerinden farklı olarak bir anlamda birçok insanî zaaftan uzak bir tiptir. Sıradan insanlar için zaaf sayılabilecek özelliklerden arılaştırılmış bir tip olmakla birlikte tutum ve davranışlarıyla toplumun ayrıcalıklı kişilerindedir. Geniş bir perspektiften bakıldığında, kendini gerçekleştirmiş insan modeli olarak kabul edilebilecek bir tiptir. Dâna, gelip geçiciliğinin farkında olduğu bu dünyanın dünyalıklarına bel bağlamaz, dolayısıyla maddiyata önem vermez. Çünkü sıradan insanların sahip olmadıklarına yani türlü sırlara vakıftır. Ancak bu noktada emin kişilerdendir; emanete sahip çıkar, bu sırları saklar. Uhrevî sırlara vakıflığının yanında dünyevî bilgilerin de künhüne varandır; çünkü onun bir diğer vasfı arifliğidir. Fâni olanı bilir ve istemez, ale'l-ebeddir yani sonsuzluğun peşindedir. Yaratılışından gelen özellikle fâni, âciz ve muhtaç taraflarının farkındadır. Kâniligi kendi gibi fâni ve âciz olanlara değil de bâki olanlara dairdir. Bu farkındalık beraberinde birçok hususa dair idrak sahibi oluşu getirir. İdrak sahibi oluşu dâna kimliğinin zıttı ve ispatı olan nâdân ile bir çekişmeye sebeptir. Bu mücadele, diğer bir tabirle âlimle cahilin çekişmesi sadece Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatında değil tüm dünya edebiyatlarında çeşitli türde edebi metinlere konu olmuştur. Bu ikili çekişme açısından âşık ve mâşuk kadar olmasa da revaçta olan tiplerdendir. Dâna bu ilişkide önemli rol oynayan yani başat tiptir. Öte taraftan dâna, her daim nâdânı da düze çıkarma gayretindedir. Kimi zamanda uzanamadığı, elinin yetmediğinde de ondan uzak durur. Mecburen kendi kabuğuna çekilir. İnsanlarla münakaşa etmenin anlamsızlığını bilir ve onlarla arasına mesafe koyar. Ancak bu uzak duruş kendini beğenmişlik değildir. Yani dâna vakar ile kibir dengesine haizdir. Yine dânanın sahip olduğu bu müspet özellikler, nâkışlığının farkına varışına dalalettir. Maddiyata önem vermeyişi, dünyasının matem yeri oluşu kimilerince anlamsız bulunup da mecnunlara ad olmuştur. Ne gariptir ki saydığımız bazı vasıflarının yüceliğinden ötürü Allah lafzı yerine de kullanılmıştır. Başlangıçtan son döneme kadar klasik Türk şiirinde dâna tipinin ele alınışı ve özelliklerinin örneklerle kullanılışı şu şekildedir.

2.1. Dünya ait şeylere bel bağlamaması

İnsanın dünyevi varlıklara aşırı bir bağlanma eğiliminde olmaması gerektiğini kavrayabilmesi için tabiatın döngüsüne bakması yeterlidir. Maddî zenginliğin insanı gerçek anlamda tatmin edeceği düşüncesi, çağımızın en büyük yanılgılarından biridir.

Hakiki mutluluk ve ruhsal tatmin, maddi kaynaklarla elde edilemeyeceği gibi, bu ikisi arasında bir kıyaslama yapmak da imkânsızdır. Dünyanın geçiciliğini fark etmek, dünyevi varlıklara gereğinden fazla değer vermemekle doğrudan ilişkilidir. Dünya malının faniliğini idrak, insanı sahte tatminlerden uzaklaştırarak gerçek anlamda huzura yönlendirecektir. İnsan, dünyalık gereksinimlerini ve maddiyata olan bağlılıklarını azalttığı ölçüde ruhsal hazza ulaşır. Dâna, kanaat-i kalbiyeye maddiyatın yetmeyeceğini, mutmain olmak için dünyalıklara bel bağlanmaması gerektiğini bilendir. Edirneli Nazmî'nin de (öl. 1585/86?) dediği gibi kendini bilen insan, bu alçak ve aşağılık dünyaya asla gönül bağlamaz. Şairin dünyaya gönül bağıyla bağlı olanın ahiri hüsrân olur, demesi de bu sebeptir:

*Dünyâ-yı denî vü dâna hergiz
Dil bağlamaz ol kim ola dâna* (Divan, G125)

Gerçek olmadığı halde gerçekmiş gibi görünenlere meyletme klasik Türk şairlerinin yaşadığı dönemlere göre günümüz toplumlarında daha çok görülen bir durumdur. Özellikle iletişim çağının nimetleri, sosyal medya gibi etkenler bunun giderek artmasına sebep olmaktadır. Gösterişli gibi görünen hayatlar, gıpta zehriyle tatmin olma peşinde koşan insanların göz ve ruh yanılımalarına yol açmaktadır. İletişim unsurlarının avantajları öykünme ve gıptanın dozunu arttırmaktadır. Bu çokluk arttıkça hayatın lezzeti de gerçek manada azalmaktadır. Seyyid Mehmed Emîn Efendi'nin: "Bu handa bir yolcu misali gibi olan ey insanoğlu gerçek olmadığı halde gerçekmiş gibi görünenlere rağbet etme." diyerek nasihat etmesi bunun içindir. Kişi gerçekten arzulanması gerekenlere yönelmeli; çünkü arif/ bilge olan kişi bunlara meyletmez, zira bunlar gelip geçici gölgeler gibidir:

*Mecâza bakma ey sâlik hakiki matlaba 'âzmit
Ki zîrâ zıll-ı zâ'ildür ikâmet eylemez dâna* (Divan, K3)

Nitekim Edirneli Nazmî (öl. 1585/86?), benzer düşünceleri bir diğer şiirinde şöyle terennüm eder: Bu dünyanın bâkî olmayıp da geçiciliğini görenler ve ona meyletmeyenler, arif kimselerdir. Dünya malına ya da dünyanın geçiciliğine meyletmemenin zamanın erdemli insanların vasıflarından biri olarak dile getirildiğini bu ifadelerden anlamak mümkündür:

*Bekâsı yok fenâsı var görürken dâr-ı dünyânun
Yir-ile ana yir meyl eylemez her kim ki dâna'dur* (Divan, G1418)

2.2. Maddiyata önem vermez

Dâna aynı zamanda maddiyata önem vermez. Dünyalıklara bel bağlamayışına paralel bir özellik olsa da tafsilatlı bir değerlendirme yapabilmek adına ayrı bir başlık halinde ele alınması yerinde olacaktır. Dünya malına gereğinden fazla önem verme ve her daim mal derdiyle yanıp tutuşma sıradan insanların doğasında olan en bildik zaafılar, arasında sayılabilir. Maddiyatı gereğinden fazla ön planda tutmak tatmin açısından tamahkarlığa

sebebiyet verecektir. Tarih dünya malına gereğinden fazla önem verip de dünyası alt üst olan nice âdemoğlunun ibretlik hikâyeleriyle doludur. Esasında bu ahval üzere olanın ruhsal dinginliğinin bozulmasıyla birlikte ruhi açıdan zenginliğinin gölgelenmesi gibi bir acı faturası olacaktır. Maddiyata önem vermeme insanı sözde değerlerden uzak tutmakla birlikte özde değerlere ve ulvî düşüncelere sevk edecek kavramsal olarak son derece geniş bir çerçeveye sahiptir.

Maddiyat, insanoğlu için mutluluk ve prestij sağlayan olmazsa olmazlardan görülebilir. Gerçekte varlıklı kişiler, zahirde mükemmel ve öykünülecek hayatlar yaşadığı sanısına kapılarak birçok insan için örnek olarak lanse edilmektedir. Ama bilgilerden devşirme değer yargısı, maddiyatın insana mutluluk sağlayamayacağı ve sonsuzluğu satın almayacağı yönündedir. Hangisinin daha doğru bir yaklaşım olduğu yüzyıllardır insanlık için tartışma konusu olmuştur. Son zamanlarda yapılan bilimsel çalışmalar insan için belli bir aşamadan sonra maddiyatın mutluluk veya tatmin getirmediği şeklindedir. Nasıl yemek yemek mideyi doyurup da ruhu doyurmuyorsa maddiyatın insanoğlunun bilumumum maddi açlıklarını giderdiği söylenebilir ancak mutsuzluğunu gideremez.

Bilge kişi, maddi unsurlara sahip olmanın ruhsal fayda sağlamayacağını idrak eder. Çünkü, geçici dünyanın cazibesine kapılmanın, Hakk'a ulaşmada bir engel teşkil ettiğinin farkındadır. Ancak geçiciliğin idraki, "Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma (Kasas, 28/77)." ayetinde vurgulandığı gibi hayatın tadını yaşamaya da engel olmamalıdır. Aksine, bu farkındalık hayatı daha anlamlı ve yaşanabilir kılacak tarafları görebilmektir. En önemlisi yaratıcıya olan bağlılığı daha da arttıracak erdemlerdendir. Bâkî'nin (öl. 1600) dediği gibi insanı meşgul eden; Hakk'a erişmekten alıkoyan ilişkilerden, bağlardan gerçek manada alakayı kesebilen yani Hakk'a vasıl olmaya engel arızlardan alakayı kesen dâna kişidir ve gayet de güzel hâl üzerinedir. Çünkü bu farkındalık, sahip olduğumuz her demin değerine değer katar ve gerçek manada hayatı daha anlamlı kılar:

*Mansıb-ı 'izz u 'alâ'ikdan 'alâka kat' iden
Merd-i dânadur be-gâyet hüsn-i hâl üstindedür (Divan, G168)*

Zaafllara gark olmuş insanoğlu, her ne kadar azmetse de bir noktada boşluğa savrulup zaafllarına yenik düşebilir. Bu bağlamda, kendinden "emin"lik iddiası yalnızca nadir şahsiyetler için geçerli olabilir. Şair Bâkî bu hususu, söyleyişinin insicamıyla şu şekilde ifade etmektedir: Zira dayanağı Allah olan arif kişi odur ki makam, mevki, rütbeye meyleyemez. Eylediyse de muhtemelen bir boş bulunmuşluk hâlidir. Bu durum da beşeriyetin olası zaafllarındandır:

*Devlete meyl eylemez dâna-yı mahmiyyü'l-cenâb
Kim bilür bir ândur ol da intikâl üstindedür (Divan, G168)*

2.3. Sırlara vakıftır

Sır, gizli kalması yani herkese söylenmemesi gereken her şeydir. Sır, bir hazine misali sahip olanın kaygısıdır ya da çeşitli yönlerden kişiye kaygı sebebidir. Bir şekilde sahip

olunabilecek bir unsurken çok az insanoğlu ona hükmeder. Aynı zamanda malikinin itinayla saklaması icap eden ifşa olduğunda değerine hanel gelen bir hazinedir ve herkesin gerçek manada sahip olamayacağı bilgilerdir. Sıradan insanlar sırlara vakıf olamazlar, vakıf olduğu sırların da sır özelliği kalmaz. Sırlara vakıf kişiler bu anlamda özel kişilerden dâna'dır.

Allah, Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin (Kutsal Kitap, 2/31)." dedi, ayetine atıfta bulunan Üsküdarlı Fenâyî (öl. 1664) meleklerin bile vakıf olamadığı sırlara işaretle bulunarak bunları dâna'dan işit demekle onun sırlara vakıf oluşunu farklı bir şekilde ifade etmektedir:

*Sırr-ı remz-i 'alleme'l-esmâyı dâna'dan işit
Dinlemez efsânesini âşinâ bigânenün (Divan, G107)*

İnsanoğlu yaratılış itibarıyla sırlarla sırlanmış ve her daim bunu anlama ve anlamlandırma çabasında olan bir varlıktır. Gerçek manada bu sırlar tam olarak çözülemeyecek kadar derin ve giriftir. İnsan anlamlandırabildiği ölçüde çağlar boyunca bunu irdelemiştir. Ancak insana dair sırlar, zahiri ve batini yönüyle ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilmesi gerekir. Her iki yöne vakıf kişiler dâna'lar gibi seçkin kimselerdir. Nâbî'nin (öl. 1712) dediği gibi bu kişiler öyle kimselerdir ki alemin bütün sırlarına vakıftır. Öyle ki gülen bir ağzın açılmasının esasında matem hüznünün bir ifadesi olduğunu bilir, görülmeyeni görür:

*Bilir o kimse ki dâna-yı sırr-ı âlemdür
Güşâyîş-i dehen-i hande zahm-ı mâtemdür (Divan, G225)*

Klasik Türk şiirinde kullanılan kendini bil remzi, Hz. Muhammet'in "*Men arefe nefseh, fekad arefe rabbeh*" şeklindeki hadisine dayanır. Sahihliği tartışmalı olan bu hadisin benzeri düşüncelere eski Yunan filozoflarında da rastlanmaktadır. Çerçevesi sona derece geniş olan bu olgu; insanın kendini tanıması, ne olduğunun farkına varması sayesinde yaratıcısını tanıyacağı şeklinde özetlenebilir. Her şeyiyle yaratıcısına muhtaç olan, bu anlamda zavallılığını idrak ile Allah'ı tanıyabilir. Bu yolculuk sınırları son derece muğlak ve anlaşılması zor bir süreci ihtiva eder. Üsküdarlı Fenâyî'nin (öl. 1664): "Bilgin ve arif kişiler kendini bil remzinin taşıdığı anlama vasıl oldular ki onun ulaştığı bu mertebenin ne anlama geldiğini anladılar", demesi bunun içindir:

*Vâsıl oldu men 'aref esrârınun mefhûmına
'Âkıl u dâna olanlar eyledi fehm-i me'âl (Divan, G118)*

2.4. Sır saklamayı bilir

Sır saklamak, aşikâr edilmeyip gizli tutulması elzem şeylerin muhafaza edilmesi yoluyla yerine getirilmesi zor faziletlerdendir. Hz. Ali; "Sır, yani içinde sakladığın şey senin esirindir. Onu ortaya çıkardığın zaman sen ona esir olursun." demiştir. Dolayısıyla isrâda ısrarcı olmak er kişinin kârıdır. Sır, bir mahremiyet içerir ve mahrem olanın ifşası

habercilik olarak kabul edilemez. Nitekim, özellikle Osmanlı padişahları sır konusunda son derece ketum şahsiyetlerdir. Sırlarını hiç kimseye hatta eşlerine bile açmamışlardır. Fatih'in "Yapacağım işleri, sakalımın bir kılı bile bilse, onu kopartırım." dediği nakledilir.

Sır saklamaya dair hikmet ehli der ki: Sır, insanın esiridir. Açıklayınca, insan ona esir olur. Sırrını hiç kimseye söyleme! Akıllıya söylersen, seni zelil görür. Ahmağa söylersen, başkalarına söyleyerek sana hıyanet eder. İşte sırlara vakıf olmakla birlikte dâna kişi odur ki aynı zamanda sırları muhafaza edendir. Gerçek manada dâna olmak da bunu gerektirir. Değilse kişi bir şekilde sırlara vakıf olabilir ya da elde edebilir; ama esas olan bu sırları tutabilmek yani sırlara hükmedebilmektir. Sırrı ifşa etmek için, kişinin sırrın gerçek sahibi olması gerekmez. Sırrı, sır yapan onun muhafaza altında oluşudur. Sır tutmak emanete riayetken sır tutamamak hıyanettir. Esasında söylenmemesi gereken her şey bir sırdır. Rusçuklu Zarîfî (öl. 1795): "Ey bilge kişi bir kimsenin kusurunu görürsen sakla", demekle buna işaret eder. Bunu aşikâr edersen Allah'ın azap oklarının belasını sana ulaştır, şeklinde ifşa etmemeye dair nasihatte bulunur:

*Görürsen kimsenin cânâ ger 'aybın sırr et ey dâna
Açarsan erişir sana kazâ-yı tîr-i kahrullâh* (Divan, 25b)

Sözlükte tasavvuf ehli, mutasavvıf, sofu manaları verilen sûfî sözcüğü tasavvuf büyükleri, mutasavvıflar için zikredilen bir sıfattır. Klasik Türk şiirinde yukarıdaki anlamında pek kullanılmaz. Daha çok akıl temsilcisi bir tip olarak nitelenen sûfî (kaba sofu), divan şiirinde âşğın karşısında bir duruş sergiler (Zavotçu, 2013, s. 665). Bâkî aşağıdaki dizelerde sofu gelecek birazdan aşk bahsini açma sakın, arif gönüllü isen sırrını kendini bilmezlere duyurma, demektedir. Aşk mevzusu gibi türlü sırlara sahip kişiler, arif gönüllü kimselerdir öte taraftan sofular ise aşktan anlamayan kimselerdir. Gerçekten arif kişiler, değil cahillere sofulara bile aşka dair sırları ifşa etmemelidir. Sofunun nazarında aşka dair her şey boş işlerle iştigaldir. Bâkî (öl. 1600) şiirinde sofunun aşk algısına dair olumsuz mesaj vermekle birlikte arif gönüllü kişilerin sırrı aşikâr etmemesine işarete bulunmaktadır:

*Sûfî gelicek açma sakın 'aşk hadîsin
Dâna-dil isen sırrını nâ-dâne tuyurma* (Divan, G405)

2.5. Dâna dünyaya bağlanmaz, kaderindeki kederden kederlenmez

İnsanoğlunun yaşam döngüsü, tek başına dahi bu dünyanın gelip geçiciliğini ispat ve insanın idraki için yeterlidir. İnsan doğar, büyür, yaşar ve en nihayetinde ölür. Dünyaya dair hiçbir çaba bu mutlak sonu değiştirmeye kadir değildir. Farklı bir açıdan bakıldığında aslında bu gelip geçicilik insanoğlu için dünyayı anlamlı ve güzel kılan önemli etkenlerdendir. Kalıcı olma ihtimalinin dahi bir müddet sonra vereceği bayağılık hissi, bu daimliği istenilenin parıltısını bertaraf edecektir. Nitekim insan için cezbî duyguların ortaya çıkışı hissî değişkenliklerdir.

“Hayır ve şer (Allâh’ın) kudret eliyle döndüğünden; bunu bilene, kadere îmân teselli olarak yeterlidir (Çalka, 2017, s. 245). (Buna inanan) ârifin gönlünde denizin kenarındaki çer çöp kadar keder olmaz.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılan aşağıdaki rubâisinde Koca Râgıb Paşa (öl. 1763) bu görüşü özetlemektedir:

*Çün kim yed-i kudretle döner hayr ile şer
Besdür bilene tesliyet îmân-ı kader
Deryâda ne mikdârı olur hâr u hasın
Dünyâ için olmaz dil-i dâna keder (Divan, Rub.2)*

Cihan, bir demdir; kişi doğru anlayabilirse esasında dünya/hayat bir andan ibarettir. Eskiler der ki: “Dünya ölümlü, gün akşamlı”. Yani hiçbir durum, sürekli değildir. Başlangıcı olan her şeyin mutlak bir sonu vardır. Dünyaya dair her bir şeyin de kendi içinde bir değişkenliği vardır. An gelir zirvedeyken kişi en sefil duruma düşebilir. Dünya hayatının fâniliği gibi dünyalık her nesnenin de bir sonu vardır. İşte dâna kişi, tûl-i emelden geçip kasr-ı emel deryasına dalabilendir. Köşklere, saraylara veya süslü elbiselere meyletmez. Halîlî’nin (öl. 1589/90) mısralarında dediği gibi nihayetinde o süslü elbiseler kefeni, o şaşalı saraylar bir gün mezarı olacaktır:

*Neylesün dâna müzeyyen kasr u fâhir câme’i
Çün libâs âhir kefen olur ana mesken mezar (Divan, K4)*

Zâtî (öl. 1547), *haram* ve *harem* kelimeleriyle cinasla süslediği dizelerinde, bu dünyanın insana nihayetinde haram mesabesinde olması gerekliliğini vurgular. Haramdan kastı dünyanın geçiciliğinden elde edilenlerin anlamsızlığını ifade için olsa gerektir. Arif kişi dünyanın gelip geçiciliğini idrak edip de bu soysuz dünyaya niçin meyletsin ki bâkî olanın kaygısına düşmelidir:

*İnsâna harâm olsa gerek bu harem âhir
Dünyâ-yı denîye ne için meyl ide dâna (Divan, G1)*

Dünyanın geçiciliğine aldanmak Hakk’a erişmeye engel olan ârızlardandır. Ancak geçiciliğin idraki, hayatın tadını yaşamaya da engel olmamalıdır. Aksine, bu farkındalık hayatı daha anlamlı ve yaşanabilir kılacak tarafları görebilmektir. En önemlisi yaratıcıya olan bağlılığı daha da arttıracak erdemlerdendir. Dâna bu erdemlere sahip kişidir. Bâkî (öl. 1600) şiirinde dâna için ne süslere ne de neşe ve sevince gönül vermez, şeklinde söze başlar. Devamında bu fânî olandan sonsuzluk istemeyen kişiyi dâna olarak göstermesi yukarıda ifade ettiklerimizi vurgulayan cümlelerdir:

*Ne reng ü bûya meftûn ol ne hây u hûya ey Bâkî
Bu fânîden bekâ itmez temannâ şol ki dânadur (Divan, G135)*

2.6. Her şeye vakıftır

Dâna aynı zamanda her şeye vakıftır. Ancak bu vakıflık beraberinde kişiye birçok sorumluluğu getirmektedir. İngiliz filozof Francis Bacon’ın dediği gibi “bilgi güçtür” (knowledge is power), bilmek doğaya hâkim olmaktır.” Tabii ki bilginin güç sağlayan bir unsur olup olmayışı kişinin bilgiyi kullanabilme kabiliyeti ile doğru orantılıdır. Neticede

bilgiye sahip olmanın bir gereği vardır. Bilginin hasılı farkındalık ve farklılık gerektirir. Gereğini yerine getirme eylemi, Mevlana'nın deyişiyle "Bir mum diğer mumu tutuşturmakla ışığından bir şey kaybetmez." kabilinden etrafa ışık saçmakla, hakkıyla bilgiyi paylaşmakla olacaktır. Nitekim bilgiye talip olanların beklentisi de bu yöndedir. Testiden sızana talip çok insan dağları tepeleri aşmıştır. İlmün Çin'de bile olsa gidip alınması gerektiğini öğütleyen bir dinin inananları için dâna kişilerden beklenti de bu yöndedir. Yenişehirli Mehmet Vehbi Efendi (öl. 1949) aşağıdaki dizeleri bu beklentinin bir ifadesi olarak kaleme almıştır. Şair halledilmesi zor bir sorunun olduğunu, bastan başa gayplar aleminin sırlarına vakıf olanın yani dâna'nın nerede olduğunu sormaktadır. Dâna'lıkta paylaşım sadece kişinin özgür iradesi ile sınırlı olamamalı; toplumda birçok kişinin bunun beklentisi içinde olduğu göz ardı edilmemelidir:

*Sâ'lim hoş müşkilim var kandedir dâna olan
Ser-te-ser esrâr-ı gaybı 'âlim ü monlâ olan (Divan, G87)*

Her şeye vakıf oluş durumu, dâna olmanın bir gereği de sayılabilir. Yalnız bu vakıflık tevâzu ile kardeşler ve arifliğin, bilge olmanın ispatı sayılan özel hasletlerdendir. Ancak çok bilmenin manevi olarak kişi için o kadar da rahatlatıcı bir tarafı yoktur. Esasında rahatsız edici tarafı daha çoktur. Çok bilmek, elde edilmesi çok meşakkatli olmakla birlikte meyvesi çok kederli bir eylemdir. Son dönem filozoflarından Schopenhauer'un "Çok bilgide çok keder vardır, bilgisini arttıran kederini arttırır (2013, s. 144)." tespiti çok bilgi sahibi olmanın dayanılmaz hafifliğini özetler niteliktedir. Az bilmemenin yükümsüzlüğünün karşıtı olan; esasında *İncil'*den (Vaiz 1:15-18) devşirme bu tespit, bilgi sahibi olmanın yükümlülüğünü anlatmak içindir. Hasılı mevzuyu bütün ayrıntılarıyla açıklamaya ne gerek vardır ki çünkü her bir şeyin ahvaline dâna yaradılışı olanlar vakıftır. Arife tarif gerekmez, atasözü gereği dâna olan kişiye bazı şeyleri tafsilatlı olarak aktarmaya gerek yoktur. İşte bu her şeye vakıf oluş, Nedretî'nin (öl. 1791/92) daha öncede ifade ettiğimiz gibi dâna tipini arif kişiye biraz daha yaklaştırma ifadesi olarak görülebilir:

*Hâsılı kıssayı tafsîle ne hâcet çün kim
Cümleüñ hâline vâkıfdur o tab'ı dâna (Divan, K28)*

2.7. Alel'l-ebeddir yani sonsuzluğun peşindedir

Çeşitli şekillerde sonsuzluğa ulaşmak insanoğlunun özenti ihtiva eden hayalî düşüncelerindedir. Somut anlamda ebediliğe malik olan esasında yoktur. Ehl-i ebed olarak kendini niteleyen ya da niteleme isteğinde olanlar elbette çoktur. Ancak bu yolun hakiki yolcusu olan da çok azdır. Öte taraftan sahip olunmak istenen bu sonsuzluk olgusu insanoğlunun fâni dünyasında farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Kimi için kendinden sonrasına kalıcı bir eser bırakmanın sonsuzluğun sahipliğine dalalet ettiğini düşünülürken kimi için bir güzele meftun olup yolunda hâk olmak da sonsuzluk olarak görülmektedir. Sosyal hayattan kopuk olduğu şeklinde eleştirilen klasik Türk şiirinde doğrudan sosyal hayatın içinden alınmış bu algının her türlü örneklerini görebilmek

mümkündür. Dâna kişiler sonsuzluğun peşinde, sonsuzluğa taliptir. Aydı Baba (öl. 1865) şiirinde sen de Allah'tan başka varlıkların sevdasının karanlığından uzak ol, diye seslenmekle aslında her insanın bâkî olanın sevdasına düşmesi gerektiğini dânanın bu özelliğine vurgu yaparak anlatmaktadır:

*Geç bu sevdâ-yı sivânın zulmetinden fariğ ol
Âb-ı hayvanı talebkâr ol eğer dâna isen (Divan, G77)*

İnsanın doymak bilmeyen istekleri ve hedefleri vardır. Bu dünya hayatı ise onun bu isteklerine yetmeyecek kadar kısa ve geçicidir. Gariptir ki insan doymak bilmeyen istekleri ve hedefleri elde etme noktasında, bir yerden sonra acizken bunların çokluğu dünya kadar geniştir. Bu açıdan bakıldığında insanoğlunun bu geçici olanların ve heveslerinin esiri olmaması bir “yâr-ı bâkî”yi arzulaması gerekir. Nihânî, “tıpkı gülün bülbüle, karganın da çöplüğe uygun düştüğü” gibi insanın kendisini yoktan var eden yaratıcıya teslim etmesinin münasip olduğunu vurgular. Çünkü bu dünya sıradan kişilerin hanesiyken dâna ahiret tarlasıdır. Aynı zamanda arif olan kişi ebedi âlemin, yani ahiretin yolcusudur:

*Dünyâ denîye beyttür ü dâna ahiret
Gül 'andelible yaraşur cîfe zâg ile (Divan, G159)*

Kişi vakti muvakkat görmelidir. Çünkü bu fânîliği herkes bir gün tadacaktır. Zâtî'nin (öl. 1547) deyişiyle dünya öyle bir değirmendir ki ölüm için herkes sırasını bekler. Dâna odur ki ölüm zamanı gelmeden hayatın zevkini çıkarır. Esasında buradan kasıt dânanın hayatın anlamının idrakinde oluşu, gündelik ve geçici kaygılardan arınıp hayatını yaşamaya bakmasıdır:

*Dânesi dükenmedin dâna odur kim iş ide
Bir degirmendür cihân her kimse bekler nevetin (Divan, G1130)*

2.8. İdrak sahibidir

İdrak sahibi olmak, insanoğlunun içinde bulunduğu durumun farkına varması; batinında ya da zahirde dünyayı, çevresinde gelişen olayları ve insanları bilinçli bir şekilde anlamlandırmasıdır. Anlama yeteneği, anlayış, akıl erdirmeye olarak tarif edebileceğimiz idrak sahipliği insanı, insan kılan vasıflardandır. Sahip olma ayrıcalığı için kişilerin farklı yollarla elde etme çabası her daim mesele olmuştur. Genelde insanların anlayabilme kabiliyeti birçok durumda iş işten geçtikten sonra veya sonuca ulaşmanın neticesiyledir. Ancak olayların zamanında yani iş işten geçmeden anlaşılması ve ona göre yol çizilmesi esas olandır. Neticesi dünyamızı daha yaşanabilir kılacaktır. İşte idrak sahibi olmak demek yani olayları ve insanları doğru tahlil edebilmek hayatı daha anlamlı kılmak ve hayat çizgisinin doğru yolda gitmesini sağlamak demektir. En önemlisi hayatın getirdiği erozyona ve bizim için risk arz edecek durumlara daha az maruz kalmaktır. Kısaca gerçek manada hayatı hissetmek, yaşamak ve özüne sahip olmaktır. İdrak sahibi oluşun insanoğlu için kazanımları saymakla bitmez tabii ancak beraberinde getirdiği bazı sorumluluklar da vardır. Zaten idrak topyekûn bir anlayabilme kapasitesini ifade ettiği

için bu vafsa sahip olan da bunun farkındadır. Nitekim Sinan Paşa'nın (öl. 1486) Tazarru-nâme'sinde dediği gibi idrak sahibi olmayanlardır fâni dünyayı inşa edenler, oysa dâna'lar yani idrak sahibi olanlar dünya mülkünü zaten harap bilirler:

*Bî-bekâ dünyâyı nâdânlar durur ma 'mûr iden
Milk-i dünyâyı bilür 'akl issi dâna'lar harâb (Tazarru-nâme, G4)*

Bu idrak sahibi oluşun farklı şekillerde tezahürü vardır. Bunlardan biri de tasavvufi anlamda dünyaya pay biçmektir. Aşağıdaki dizelerde Rusçuklu Zarîfî (öl. 1795): "Aşk pazarında iki dünyayı bir güzelin yoluna seren gerçek arifler/ âşıklar bizi anlar", sözleriyle bunu ifade etmektedir. Tasavvuf ehlinin dünyaya bakışının hikmetini idrak edenler, dâna kişilerdir:

*Dü cihânı bir cemâle sûk-ı 'aşk içre veren
'Âşıkân-ı 'ârif-i dâna' olan anlar bizi (Divan, G338)*

Tabi bazı şairler, kimi özel insanların bu idrak sahibi oluşunu biraz daha ileriye götürerek abartılı kıyaslar yapmışlardır. Bakara suresinde bir ayetten alıntı yapan Üsküdârlı Fenâyî (öl. 1664) Divan'ında bunun bir örneğine dizelerde şu şekilde rastlıyoruz. Dâna kişinin idraki o denli ileri düzeydedir ki melekler bile buna gıpta etmektedir. Fenâyî şiirinde Hz. Adem'in yaratılışına atıfta bulunur. Her ne kadar melekler: "Seni tenzih ederiz, senin bize öğrettiğinden başka (hiç) bir ilmimiz yoktur." ikrarında bulunsun da gerçekten yaratıcının hikmetlerinin farkına varan dâna'lardır.

Allah, kendinin bildiği ve meleklerin bilmediği hikmetler, gerekçeler sebebiyle Âdem'i yarattığını haber verince bu üstü kapalı ve doğrulanması inanca dayalı olan açıklama melekleri ikna için yeterli idi. Fakat yüce Allah bilginin ve imanın yalnızca kendisine güvenilen kimselerin haber ve bilgi vermesi yoluyla elde edilmesini (taklid) yeterli bulmadığı, meleklerinin şahsında insanları gözlem, deney ve düşünceye yönlendirmeyi murat ettiği için bir deneme düzenledi. Âdem'e bütün isimleri, yani maddî ve mânevî varlıkların, kavramların isimleriyle bunların özelliklerini veya isim verme, dil icat etme kabiliyetini öğretti; sonra her şeyin aslı gayb âleminde, ilâhî planda mevcut olduğu için bunları meleklerine gösterdi. Meleklerden, Âdem'in müsbet vasıflarının ve kabiliyetlerinin fazlasıyla kendilerinde mevcut bulunduğu kanaatlerinde haklı ve isabetli iseler bunların isimlerini bilip söylemelerini istedi. Melekler bu deneme sonucunda kendilerine verilen bilme ve bilgi üretme kabiliyetinin Âdem'e verilenden farklı olduğunu ve bu sebeple halife olmaya onun ehil bulunduğunu anlayıp itiraf ettiler; Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetini, eserini görerek (ayne'l-yakîn olarak) daha üst dereceden tasdik ettiler (Karaman, 2021, c.1, s. 104).

Yukarıdaki mevzuya atıfta bulunan Fenâyî (öl. 1664), haklı olarak çıtayı biraz daha yükselterek dâna tipinin idrak sahibi oluşunu çok ötelere götürmüştür:

*Çün melâ'ik dir ise her demde lâ 'ilme lenâ
Gayr-ı mâ 'allemtenâyı fehm iden dâna'yı gör (Divan, G39)*

Kara Fazlî (öl. 1564) Divan'ındaki şiirinde dâna tipinin idrak sahibi oluşunu yaratıcının bazı seçkin kullarına verdiği bir lütufmuş gibi ifade eder. Akıl yaratıcının bir lütfudur ancak dünyevî ve uhrevî meseleleri anlamaya tek başına kâbil olmayabilir. Gerçek manada idrak, sahibine yaratıcının bir lütfu değil kişinin azmedip ceht etmesiyle elde edilen bir süreci ihtiva eder. Fazlî, marifetin gerçek sahibinin nazarıyla kullarına verdiği bir hüner olduğunu ve dâna kişinin bu sayede halis bir idrake ulaştığını söyler:

*Hünerdür kullara şâh-ı hüner-perver nazar itse
Anunla 'akl u fehm-i pâka istidlâl ider dâna (Divan, K29)*

Bu türlü bir idrake sahip olan dânanın hâlleri kimilerine göre anlamsız gelebilir. Dânanın bir acayıklık ve garabet üzere olduğu düşünülebilir. Rûhî (öl. 1605/06), şiirinde gösteriş meraklıları niyetimizi, isteğimizi nerden bilecek; gerçek manada dânanın vasıflarını, niteliklerini ve ne olduğunu ancak dâna olanlar bilir, şeklinde nesre aktarabileceğimiz dizelerde bu noktaya vurgu yapmaktadır:

*Nûş-ı meyden ne bilür kasdımızı ehl-i riyâ
Yine keyfiyyet-i dâna'yı ider dâna fehm (Divan, G812)*

2.9. Nâdan ile türlü hâl içerisinde

Nâdan, Farsçadan dilimize geçmiş kelimelerden biridir. “Bilmek” anlamına gelen Farsça “dânesten” fiilinin mastar eki atılmak suretiyle sıfat haline getirilmiş “dân”, yani “bilen” anlamındaki sözcükten “nâ” olumsuzluk ekiyle türetilmiş bir kelimedir. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'üne göre nâdanın anlamı: Bilgisiz, kötü, nobran, kaba, cahil (2009) şeklindedir.

2.9.1. Nâdanı diğer menfi tiplerle bir tutar

Nâdan genel anlamda klasik Türk şiirinde menfi olarak ele alınan tiplerden biridir. Aslında menfi tipler olarak kabul edilen *zahit*, *sofu*, *rakip*, *ağyar* gibi tiplerin birazda genel özelliklerinin sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tiplere dair bir eleştiri söz konusu olduğunda “nâdan”lık taraflarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Yani çoğunlukla nâdanlığın bir sıfat olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. *Vaiz*, *hâce*, *zahit*, *sofu*, *rakip* ya da *ağyar* gibi tipler metinlerde ele alındığında bu tiplerin örneğin, özellikle cahillik vasıflarını ifade için kullanılmıştır. *Mecmûatü'n-Nezâir*'de geçen aşağıdaki dizeleri bu açıdan doğrudan dânanın bu tiplerle harmanlanarak birlikte verildiği örneklerden biri olarak sunabiliriz. Ey sofü ve bilgisiz kimse, sıkıntılı kalbini vakti zamanında aydınlatmadın. İşte senin gibi riyakâr kalbi kederle dolu nice cahiller dânanın karşıtıdır şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyitte şair, nâdan ile paralellik ihtiva eden diğer menfi tipleri vermektedir:

*Safâsuz sûfi vü câhil mücellâ etmedin kalbin
Mükedder zerki içinde niçesi zıdd-ı dânadur (Mecmûatü'n-Nezâir, G73)*

Akla gelen ilk ilişki örneği nâdanın cahillik yönüne vurgu yapılması suretiyle onunla sohbet edilemeyeceği şeklindedir. Dâna ile birçok açıdan zıtlık arz etmekle birlikte en

önemli tarafı kişinin bilgisiz, cahil oluşudur. Cehaletin en tat kaçırıcı mertebelerinden biri olarak tanımlanabilecek nâdan, bu bağlamda en uygun örneği teşkil etmektedir. Akli rehber edinenlere yani her şeyi akıl süzgecinden geçirenlere aşka dair soru sormanın anlamsızlığını ifade eden dizelerinde Usûlî (öl. 1538), dâna olan kişinin aynı zamanda nâdan ile bir konu hakkında tartışmaya girmemesi gerektiğini vurgular:

*Ehl-i 'akla 'aşk bâbından su'âl itme gönül
Eyleme dâna'yisen 'âlemde nâdan ile bahs (Divan, G10)*

Benzer bir söylemi Karamanlı Sabûhî'de (öl. 1545) görmekteyiz. Esasında “nâdan ile ülfet etme, küstürürsün...”, “nâdan ile sohbet etmek güçtür bilene/ çünkü nâdan ne gelirse söyler diline.”, “sözün bilmez bazı nâdan elinden erkân ağlar, usul ağlar, yol ağlar.” gibi halk arasındaki söylemlerin yaygın olduğu bir toplumda nâdana dair bu ve benzeri sözlerin edilmesi gayet normaldir. Netice itibarıyla kendini bilen kişinin nâdan ile münakaşaya girmemesi gerekir:

*'Akl mâni 'dür dil-i dîvânenün ef'âline
Pîr-i dâna'ya düşer mi tîfl-i nâdan ile bahs (Divan, G18)*

2.9.2. Nâdana minnet etmez

Nâdanın aynı zamanda menfi tiplerin geneline karşılık gelen bir kavram olarak kullanıldığı örnekler de vardır. Bu durumlarda menfi tipler için söylenebilecek bütün olumsuzluklarını bünyesinde barındırması söz konusudur. İnsanın bu dünyada yapılan iyiliği başa kakacak kişilerden medet ummaması gerekir. Hele de arif, bilge olan kişilerin şu uğursuz dünya için kaba ve düşüncesiz kişilere boyun eğmemesi gerektiğini Edirneli Nazmî (öl. 1585/86?) aşağıdaki dizelerde şu şekilde ifade eder:

*Cihânda 'âkil ü dâna'lar itmez
Denî dünyâ için nâdana minnet (Divan, G913)*

2.9.3. Nâdanın zıttıdır

Nâdanın dâna ve diğer tipler gibi müstakil bir tip olarak karşımıza çıktığı örnekler de vardır. Nâdanın bilgisiz, cahil ve kaba olarak yansıtılması; zıttı olan dâna ile karşılık bulmaktadır. Bu iki tip klasik Türk şiirinde çeşitli vasıflarıyla birbirine zıtlık arz eden tiplerdendir. Bazı örneklerde aralarında daha önce değinilen eksende rint/ zahit ikilisinin çekişmesine benzer bir ilişkiyi görebilmekteyiz. Klasik Türk şiirinde rint ile zahit sıkça ele alınan ve birçok açıdan birbirine zıt iki insan modelidir. Bu tipler kadar olmasa da dâna ile nâdanın karşılaştırma denklemi içinde verildiği örnekler mevcuttur. Nâdan, gölge altında olmayı sorun etmeyip hiç rahatsızlık duymadığı gibi bu durumdan da son derece memnundur. Fakat gerçek manada kendini bilen kişi böyle bir durumda huzura eremez, rahat bulamaz. Şeyhülislam Yahya'nın (öl. 1644) ifadesiyle kendini bilen kişi bu durumdan rahatsız olmakla birlikte sıkıntı ve eziyetten başka bir şey göremez. Bu dünyada nâdanlar cehaletinin gölgesinde her daim zevk ü safa içindeyken dâna hiçbir

rahat yer bulamaz; sürekli ıstırap, sıkıntı içerisindedir. Bu dünya cehaletiyle yaşayanlar için eğlence mekânı, kendini bilenler için ıstırap ve elem yeridir:

Sâye-i cehlinde nâ-dân dâ'imâ âsûde-hâl
Cây-ı râhat bulmaz dâna çeker renc u ta'ab (Divan, G16)

2.9.4. Nâdâna feyz verir

Bir anlamda kendini gerçekleştirmiş insan olarak düşünebileceğimiz dâna tipi nâdâna kılavuzluk eder. Diğer insanlara yaptığı gibi ona da feyz verir; cahilliğinden ötürü ona sırtını dönmez. Klasik Türk şiirinin çok yönlü tiplerinden biri olan dânanın bir diğer özelliği zıttı olan nâdânlara feyz vermesi, onlara yol göstermesidir. Zıt vasıfları barındırsalar da rint ve zahit gibi sürekli çekişme ya da aşığın rakiple olan ilişkisindeki gibi bir mücadele içerisinde oluşları gibi bir durum söz konusu değildir. Dâna, aydınlığa ulaşmış ve dolayısıyla kendini gerçekleştirmiş bir insan modeli olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan, o bir insan olmasına rağmen, sıradan bireylerin çoğunun sahip olduğu çeşitli zaafılardan uzaktır. Karşısındaki, doğru istikamet üzere olmasa da onu hor hakir görmez, yıkıcı eleştiri yapmaz ya da görmezden gelmez. Mümkün merteye yanışı doğrultmaya, yanlış yolda olana ise doğru yolu göstermeye çalışır. Gerçek manada dânalık da bunu gerektirir. Haliyle bu minval üzere dişine en çok dokunan insan tipi de nâdân tipi olacaktır. Dâna kendinden gayrılarının derdiyle dertlenen bir anlamda diğer gam olarak addedebileceğimiz bir şahsiyettir.

Zîver'in (öl. 1760/61) ifadesiyle dâna, şüphesiz gözü görmeyene yol gösterir yani kılavuzluk eder, ima yoluyla olsa da nâdâna ihsanda bulunur. Teşbih odur ki dizelerdeki kör olan kişi nâdân olsa gerektir. Nasıl bir körün elinden tutup da yolda yürütmesine yardımcı olunursa dâna da nâdâna bu şekilde yardımcı olur. Ondandır yüz çevirmez, ona sırtını dönmez:

Lâ-cerem bînâ eder a'mâya irşâd-ı sebîl
Zîverâ dâna verir telmîh ile nâdâna feyz (Divan, 19b)

2.10. İnsanlarla münakaşaya girmez

Kendini bilen insanın, en önemli özelliklerinden birisi de muhakkak insanlarla münakaşaya girmemesidir. Niyet ne olursa olsun karşısındakini alt etmek için onunla tartışmaya girmek fazilet sahibi kişilere yakışmaz. Tartışmada kişinin üstün çıkma düşüncesi, doğruyu karşındakinden duymaktan daha çekici hâle gelmişse artık tüm kötü huylara kapı aralamış demektir. İmam-ı Gazali hazretleri: “Ancak şöhret için uğraşan, tartışmayı sever. Şöhret ise afettir.” deyişi bunu çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Münakaşa dostun muhabbetini azaltmakla birlikte düşmanın husumetini de keskinleştirir. Bilge kimseler bu ve benzeri davranışlardan uzak dururken ancak cahil olan kişiler bu hataya düşer. Yenişehirli İzzet (öl. 1822) divanındaki şiirinde benzer düşünceleri şu şekilde terennüm etmektedir: Kendini bilen kişi insanlarla cedelleşmez, insanlarla münakaşaya girip başına dert alan kişiler ancak cahil olanlardır:

Nâs ile hiç eylemez 'âkil ü dâna cedel

Başına gavgaları câhil olandur alan (Divan, G134)

Esasında kendini bilen herkesten beklenen bu davranıştır. Zira kişilerle gereksiz tartışmalara girmek aynı zamanda sen anlamazsın, sen bilmezsin; en doğruyu ben bilirim demek gibi bir şeydir. Sonuç olarak kişileri cahillikle suçlamak kişi gerçekten cahil olsa bile onu rencide edecektir. Kişinin cehaletini kabul etmemesinin kuvvetli ihtimalini düşünürsek bu işin beyhude bir çaba olduğu aşikârdır. Cinânî'nin (öl.?) ifade ettiği gibi cahil kişiye istediğin kadar delil göster zaten onu susturamazsın. Nitekim bilge kişinin cahillerle tartışması zor iştir. Bu dizelerde birazda cahil kişiye laf anlatmanın müşküllüğüne vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla zor olandan ötürü bu durumlarda kırıcı olmanın bir anlamı yoktur. Ancak kişilerle tartışmaya girilmemesine dair genel geçer kuralın daha çok ön plana çıkarıldığını görmekteyiz:

*Mülzem olmaz her nice ilzâm idersen seg rakîb
Haylî müşkildür belî dâna'ya nâdân* (Divan, G18)

Yerli yersiz tartışmaya girmek kişinin değerini düşürür. Gereksiz münakaşaya giren kişi esasında farkında olmadan kendisini akıl ve feraset anlamında göklere çıkarırken karşısındakini de cahillik ve aptallıkla suçlamaktadır. Bunu da ancak cehalete gark olmuş kişiler yapar. Nitekim haksız olanın tartışmadan vazgeçmesinden kişinin haklı olduğu halde tartışmayı bırakması daha zordur. Ancak erdemli bir insan tipi olan dâna kişiden de beklenen budur. Münakaşa; kişinin kendisinin akıl, fazilet ve ilimde üstünlüğünü ispat çabasıdır. Bu ise karşısındakini cehalet ve ahmaklıkla itham etmek demektir. Bu da düpedüz düşmanlıktır. Kendini karşısındakinden üstün görmek ise kibirdir. İşte münakaşa her yönden mahzurludur, ziyandır; kazananı olmayan bir eylemdir. *Mecmûatü'n-Nezâir*'de geçen aşağıdaki dizelerde vurgulandığı gibi şayet bir sohbetten fayda umut ediyorsak cahillerle değil alimlerle edilen sohbetlerden beklemeliyiz. Çünkü şairin dediği gibi onlarla dost ol, sohbet et ki gerçekten fayda dâna'dan gelir:

*Câhilile sohbet etme et kerem ki olmaz zıyan
Âlimile hem-nişîn ol ki assı dâna'dan gelür* (Mecmûatü'n-Nezâir, G385)

2.11. Kibre kapılmaz

Kibir, kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması demektir (Çağrı, 2022, s. 25/561). Dâna'lık gerçek manada dünyayı anlamak ve anlamlandırmakla birlikte diğer insanların zafiyet içeren davranışlarını ve bunların gerekçelerini doğru tahlil edebilmeyi de gerektirir. Dâna kişi diğer insanların davranışlarını doğru tahlil etmekle birlikte altında yatan gerçek sebepleri de idrak edendir. Bu mertebeye ulaşan bir bireyden beklenen, kibre kapılmaması ve tevazu içinde hareket etmesidir. Sebzî (öl.?), şiirinde, bir kişinin ilimle âlemlerin bilgini olsa dahi kendine hâkim olması gerektiğini vurgular. Ayrıca, gerçek dâna'nın, bu idrake varmak olduğunu ekler. Dâna bireyden beklenen, bilgisiyle böbürlenmemesi, gurura kapılmaması ve ilminin sınırlarını aşmaması, hatta bu seviyenin de ötesine geçerek tevazu göstermesidir:

*İlm ile 'allâme-i 'âlem olursan sen eger
Tuta dâna kendini fehm eyle dânalık budur (Divan, G260)*

Kişinin bildiklerinden çok bilmediklerinin farkına varması bir insanın sahip olabileceği en büyük erdemlerden biridir. Bilmediklerini bilmek asıl büyüklüktür. Aristoteles’inde dediği gibi “Kendini bilmek, bilgeliğin başlangıcıdır.” Bilmemek bir anlamda noksanlıktır ve elbet müspet olarak değerlendirilemez. Bilmediğini bilmek, bunun farkına varabilmek erdemken bilmediğini bilmemek ise basitliktir. Bilen haddini bilir; bilmeyen ise her şeye burnunu sokar, her meselede kelam eder. Hatalı olduğu ortaya çıksa da her şeyi bildiğini düşündüğünden geri adım atamaz ve özür dilemeyi kendine yediremez. Bu nâkışlık da kibirden gelir. Muradî (öl. 1595) şiirinde der ki: Ey dâna kişi günbegün ilim denizi olsan da ancak sen gerçekte dâna isen dânaları mahcup etme. Bu mahcup etmemezlik, dâna oluşu ön plana çıkarmamak, böbürlenmemek ya da dânalığa yaraşır şekilde davranmakla olsa gerektir. Bu da bildiklerinden çok bilmediklerinin farkına varmakla olur:

*Ey Murâdî bahr-ı 'ilm olmakda dânadur kişi
Lîk sen dâna isen dânaları kılma hacil (Divan, G770)*

2.12. Dünya matemidir

Dünya konanın göçtüğü bir handır. Dâna kişi dünyaya bel bağlamaz, dünyalıkları dert etmemekle birlikte aynı zamanda bu dünya için yaşamaz. Esasında kendini bilen kişiden de beklenen budur. *Kur'an-ı Kerim*'de denilir ki: “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.” (Kutsal Kitap, Ankebut 69). Bu ayete atıfta bulunduğu şiirinde Belîğ Mehmed Emin (öl. 1760/61), dünyanın dâna'ya matem, cahillere eğlence yeri olduğunu ifade eder. Matem yeri oluşundan ötürü çoğu şairlerin sızlanmaya dair beyitlerinde de yer aldığını belirtir:

*Cihân erbâb-ı cehle sûrdur dâna'ya mâtemdür
Olur ekser anuñün ehl-i tab'un âh beytinde (Divan, G206)*

2.13. Özel isim olarak kullanılmıştır

Klasik Türk şiirinde dâna kelimesinin özel isim olarak kullanıldığı örnekler de vardır. Bu özel ismin sahibi Behlül Dâna olarak bilinen halife Harun Reşit zamanında yaşamış mutasavvıf bir kişidir. Başlangıçta deli olmayan ancak sonralarda ilahî cezbe tutularak kendinden geçmiş garip hâl ve tavırlarıyla dikkat çektiği söylenen bir şahsiyettir. Meczip bir hâl üzere olmasına karşın nükteli sözleri ve hikmetli davranışları ile yaşadığı toplumda dikkatleri üzerine çekmiştir. Mezarlıklarda dolaşıp çocukların eğlencesi olmuş ve ömrünü yalnız geçirmiştir. Bunun neticesinde onun hakkında birçok menkıbeler anlatılmış hatta Behlül Dâna'ya atfedilen fıkralar ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cevzî gibi alimler onu eserlerinde bir veli olarak anmışlardır. Attâr'ın *İlâhînâme*'sinde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sinde Behlül Dâna'ya ait bölümlere yer verilmiştir. Klasik Türk şiirinde fıkralarda ve menkıbelerde kendine yer bulduğu şekliyle uygun örneklerle ele alındığını görmekteyiz.

Keçecizade İzzet Molla (öl. 1829), Behlül Dâna'nın söz söylemedeki maharetini ön plana çıkardığı dizelerde kendisini arif gönüllü aynı zamanda görünüşte bir meczup olarak tanıtmakla birlikte söz/ şiir söylemede keramet meclisinin (Behlül gibi) maskarası olduğunu söyler. Maskara yakıştırması esasında olumlu anlamda yani kendisinin Behlül gibi ünlü olduğunu vurgulamak amaçlı olsa gerektir. Aynı zamanda Behlül Dâna'nın kendisinden geçip çocukların oyuncağı olmasına telmihen söylemiş olmalıdır:

*Benem o mürşid-i meczûb-ı nakş u dâna-dil
Sühanda suhre-i bezm-i kerâmetüm Behlül (Divan, K40)*

Behlül, Divan edebiyatında meşhur şahsiyetler ve efsanevî kahramanlar arasında yer alır ve mecnûn görünen âkil bir zat olarak anılmakla (Levend, 1980, s. 18) birlikte tasavvufî eserlerde Allah âşığı bir sûfî ve velî olarak gösterilmiştir (Uludağ, 1992, s. 5/352). Behlül-i Dâna ukalâ-i mecnûn olarak tabir edilen veliler sınıfındandır. Garip ve acayip hâlleri olsa da türlü sırlara vakıf olduğunu anlatan menkıbeler vardır. Muhammesinde buna işarete bulunan Rusçuklu Zarîfî (öl. 1795), Behlül Dâna'dan bütün sırlara aşına biri olarak bahseder:

*Külli esrâra âşinâ
Bagdâd'da Behlül-i Dâna (Divan, Muh.1)*

Hakk'ın kendilerine emanet ettiği manevi halleri ve ilâhî sırları gizli tutan velilere "ümenâ" denir. Hâl ve sırlarını ifşa eden veliler bunun cezasını görürler. Bazı velilerin tasarrufu sadece kendileriyle sınırlıdır; bunlardan az sayıda insan faydalanabilir (Uludağ, 1993, s. 43/25). Bir tarikata girmiş ve bir mürşide bağlanarak manevi yolculuğa çıkmış olan salıklar bu fayda görenlerden bazılarıdır. Gizli hazinelere malik Behlülün salike güneşin ortaya çıkması gibi sırları aşikâr edişinin vurgulandığı Rîzî'nin (öl.?) dizeleri, yukarıdaki düşüncelerin bir ifadesi olarak kabul edilebilir:

*Bulunur Hak sırrının genc-i hafî Behlül-misâl
Sâlike remz-i Hudâyı mihr-veş izhâr ider (Divan, G74)*

Bunun yanında kaside ve mesnevilerde dâna'nın nadiren de olsa İran hükümdarlarının bir unvanı olarak kullanıldığını görmekteyiz:

*Sultân-ı dîn ü devlet ü 'izzet Murâd Hân
Dâna-yı re'y-i hikmet ü Dârâ-yı dâd-gâr (Nev'i Divanı, K13)*

*Şeh-i iklîm-gâr ü milk-ârâ
Ki ednâ kulları Fagfûr u Dâna (Fetih-nâme, Mes.89)*

2.14. "Allah" lafzına karşılık kullanılmıştır

Dâna'nın klasik Türk şiirinde Allah'ın bir sıfatı olarak kullanıldığı örnekler de vardır. Ancak bu örneklerin neredeyse tamamı mesnevilerde görülür. Dâna kelimesinin anlamından yola çıkarak düşündüğümüzde hadd-i zatında Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılması gayet doğaldır. Nitekim gizli, açık, geçmiş, gelecek, her şeyi, ezeli ve ebedi

ilmi ile en mükemmel bilen anlamına gelen Allah'ın isimlerinden biri de *el-Alîm*'dir. Allah her şeyi bilendir; ancak bu bilgi diğer canlıların bilmesi gibi değildir. Bildik bir ifadeyle karanlık gecede kara taş üzerinde karıncanın yürüdüğünü görür ve bilir. Bilmenin bu sınırsızlığı şairleri cezbetmiş ve şiirlerinde kullanmışlardır. *Gül ü Hüsrev*'de şair yaratana; “ey gören ve gözeten, sen bilirsin her hâlîmi medet kıl bana; ey diri ve kuvvet sahibi Allah'ım” diye seslenmesi bundan ötürüdür:

Bilürsin hâlîmi iy bînâ vü dâna
Meded kıl bana iy Hayy u Tüvânâ (Gül ü Hüsrev, Mes.61)

Benzer bir seslenişin örneğini Sinan Paşa'da (öl. 1486) görmekteyiz. *Tazarru-name*'sinde Allah'a bütün yarattıklarını besleyen, rızık veren diye seslenirken her daim bilen, gören ve gözeten diye niyazda bulunmaktadır:

Ey Hudâ yâ Hâlık-ı Perverdigâr
Âlim ü dâna ü bînâ ber-karâr (Tazarrû-nâme, Muh.1)

Dede Ömer Rûşenî (öl. 1487) tarafından XV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan *Asar-ı Aşk*'ta yer alan tasavvufî şiirlerde dâna kelimesi Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Rûşenî şiirinde Allah'ın sırların dânası olmakla birlikte her şeyin ona aşikâr olduğunu çünkü her şeyi gören olduğunu söyler:

Diyüp yâ Rabbi sen dâna-yı sırsın
Sana rûşen kamu bînâ-yı sırsın (Âsâr-ı Aşk, Mes.13)

SONUÇ

Edebiyat, doğduğu toplumla iç içe geçmiş ve o toplumun değerleriyle şekillenen en kıymetli sanatlardan biridir. Tipler açısından kıyas edildiğinde, klasik Türk edebiyatı ürünlerinin modern edebiyata göre farklılıklar arz ettiği gözlemlenmektedir. Devirlerin dünyayı, hayatı ve insanları algılayış ve anlamlandırış farklılığı bunu doğal kılan etmenlerdendir. Edebiyatın tüm unsurlarının, beslendiği kaynaktan uzak olması ve izler taşımaması beklenemez. Ancak klasik Türk edebiyatı, bu noktada birçok eleştirisinin odağı haline gelmiştir. Bununla birlikte, edebiyatımızdaki tiplerin varlığı ve çeşitliliği, özellikle de dâna tipinin ele alınışı, bu tezi çürütmek için yeterli verileri bize sunduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik ve çokluk, edebiyatımızın sosyalliğini ve gündelik hayata olan ilgisini en bariz şekilde yansıtan örnekler arasında yer almaktadır.

Zamanın sosyolojik dinamikleriyle şekillenen ve gelenekle harmanlanan klasik Türk şiiri, bu etkilerin yansıdığı metinlerde belirli klişe özellikler taşıyan bazı tipleri ortaya çıkarmıştır. Bir tipin tespiti ya da bu tipe yönelik yapılan yorumlar, sadece eserlerden yola çıkılarak yapılan basit bir karakter analizi değildir; aksine, yüzyılların süzgecinden geçirilmiş suretlerin betimlenmesidir. Bu suretlerden biri de dâna tipidir. Örneklerde tespit edildiği üzere dâna, olumlu özellikler taşıyan bir figür olmakla birlikte, uhrevi nitelikleri de içinde barındıran bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Dâna, herkesin kendisinden bir parça bulabileceği ya da bulmayı arzuladığı bir karakterdir. Klasik Türk

edebiyatında modern Türk edebiyatına kıyasla onlarca tip vardır. Bunlar kalıplaşmış özellikleriyle eserlerde boy gösterir. Kimi zaman bir dost, kimi zaman bir âşık, kimi zaman da bir kılavuz rolündedir. Şairlerin bile öykündüğü bu tipler, edebi metinlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, sıfat mahiyetinde kullanılan tipler de mevcuttur. Bu bağlamda dâna tipinin özdeşleştirilmiş veya sıfatlaştırılmış bir tip olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Klasik Türk şiirinden seçilmiş örneklerle değerlendirmeye çalıştığımız dâna, derin bir mana zenginliğini ifade eden ve klasik Türk şairinin Osmanlı toplum hayatından beslendiğini ispata kadir seçkin tiplerden birisidir. Bu çalışmayla diğer tipler gibi dânanın; manzumelerde anlatımı etkin kılma, berkitme ve zengin kılma amaçlı kullanıldığını gözlemlenmiştir. “Bilen, bilgin” gibi anlamlara gelen dâna kelimesinin çoğunlukla sözlük anlamına paralel kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Ancak bazı örneklerde daha çok tasavvufi ıstılahta kullanılan “arif” kelimesini karşılamaktadır. Dâna, şahsına özel özellikleriyle müstakil tiplerden biridir. Bu veçhile tipleri, müstakil ve bağımlı tipler olarak iki grupta değerlendirebiliriz. Dânanın daha özel tarafı ise müspet olarak değerlendirilebilecek tiplerden biri olmasıdır. Yine dâna, dünyası aşk eksenine dönen klasik Türk şiirinin daha çok hikmet eksenine ait dizelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dâna, zatında sahip olduğu akli melekeleri ve ruhi özellikleriyle idealize edilmiş insan modelini temsil etmektedir. Klasik Türk edebiyatının ayrıcalıklı kişilerindedir.

İnsani bazı zaafardan uzak oluşu, maddiyata önem vermemesi, derin sırları bilmekle birlikte bunları muhafaza etme kararlılığı, faniliği aşarak bakiliğe yönelmesi ve dünyevi şeylere bağlanmaması gibi özellikleriyle idealize edilmiş bir insan modelidir. Ayrıca, nâdanla zıt düşüncelere sahip olsa dahi ona yol gösterici olma çabası, insanlara feyz verme gayretiyle ön plana çıkmaktadır. Bu nitelikleriyle dâna, hem maddi dünyanın ötesinde var olan bir bilgelik timsali hem de insanlara rehberlik eden bir örnektir. Çalışmada başlıklar halinde vermeye çalıştığımız daha birçok vasfıyla, “kendini gerçekleştirmiş” insan modeli olarak vasıflandırılabilir bir tiptir. Ayrıca Allah lafzı yerine kullanılan kavramsallaştırılmış değerler abidesidir. Arifliğinin ispatı olarak da “Behlül-i Dîvâne”nin özel ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik Türk şairlerinin, kendilerini sadık bir âşık olarak sunmanın yanı sıra, bilgili ve olgun bir şahsiyet, yani dâna olarak tanıtmaya arzusu, nev’i şahsına münhasır özelliklere sahip müstakil bir tipin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ancak dânanın özgünlüğü oranında şiirlerde sıkça yer almadığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, çalışma boyunca sunulan örneklerin hemen hepsinde, dâna tipi olumlu vasıflarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmayla dâna, herkesin musahip olmak isteyeceği müspet, müstakil ve özdeşleştirilmiş bir tip olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayıncılık.
- Bozkurt, K. (2022). Muktedir özneler ya da öteki idareciler. *Klasik Türk edebiyatında öteki* (Adnan Oktay, Ed.). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Çağrıçı, M. (2022). Kibir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 5, s. 352). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çalka, M. S. (2017). *Divan şiirinde rubâî*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Çalka, M. S. (2019). *Klasik Türk şiirinde tuyuğ*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (1994). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi. 1994.
- Karaman, H. (2021). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutsal kitap: Kuran-I Kerim* (2021). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Levend, A. S. (1980). *Divan edebiyatı*. İstanbul.
- Schopenhauer, A. (2013). *Okumak, yazmak ve yaşamak üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1995). Klasik Osmanlı edebiyatında tipler. *Osmanlı Araştırmaları*, 15(15).
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Güncel Türkçe sözlük ve yazım kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). Âlim. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 3, s.361). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1992). Behlül-i Dâna. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 5, s. 352). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1993). Velî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 43, s. 25). İstanbul: TDV Yayınları.

Zîver Paşa. *Divan*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 01270

Divanlar ve Mesneviler

- Âsâr-ı Aşk (drl. Şeyh Şuayb Şerefeddin Gülşenî, haz. S. Şimşek, 2014)
- Aydî Baba Divanı (haz. Ömer Asım Aksoy, Ankara, 1954)
- Bağdatlı Rûhî Divanı (haz. Coşkun Ak, Bursa, 2001)
- Bâkî Divanı (haz. Sabahattin Küçük, Ankara, 1994)
- Belîğ Mehmed Emîn Divanı (haz. Gamze Demirel, Elâzığ, 2005)

- Cinânî Divanı (haz. Cihan Okuyucu, Ankara, 1994)
Edirmeli Nazmî Divanı (haz. Sibel Üst, Ankara, 2018)
Halîlî-i Mar'âşî Divanı (haz. Lütfi Alıcı, Kahramanmaraş, 2012)
Kara Fazlî Divanı (haz. Mustafa Özkat, İstanbul, 2005)
Karamanlı Sabûhî Divanı (Esra Bal, İstanbul, 2019)
Keçecizade İzzet Molla'nın Divanı (Ebubekir S. Şahin, Ankara, 2004).
Koca Râgıb Paşa Divanı (haz. Hüseyin Yorulmaz, Ankara, 1998)
Mecmûatü'n-nezâir'in Yeni Bir Nüshası (Hayriye Durkaya, Erzurum, 2011).
Murâdî Divanı (haz. Ahmet Kırkkılıç, İstanbul, 2015).
Nâbî Divanı (haz. Ali Fuat Bilkan, Ankara, 1993)
Nedretî Divanı (haz. Rifat Kütük, Erzurum, 2017)
Nesîmî Divanı (haz. Hüseyin Ayan, Ankara, 1990)
Nev'î Divanı (haz. Mertol Tulum ve Ali Tanyeri, İstanbul, 1977)
Nihânî Divanı (haz. Mesut Dursun, Ankara, 1990)
Rîzî Divanı (haz. Maruf Çakır, Sivas, 2017).
Ruşçuklu Zarîfî Divanı (haz. Hüseyin Gönel, Ankara, 2013)
Sebzî Divanı (haz. Hakan Yekbaş, Sivas, 2011)
Seyyid Mehmed Emîn Efendi Divanı (haz. Mahmut Gider, Elâzığ, 2011)
Şeyhülislam Yahyâ Divanı (haz. Hasan Kavruk, Ankara, 2001)
Tazarru'-nâme (Mertol Tulum, İstanbul, 2014)
Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev (haz. Ali Osman, Erzurum, 2007).
Usûlî Divanı (haz. Mustafa İsen, İstanbul, 2020)
Üsküdarlı Fenâyî Divanı (haz. Alim Yıldız, İzmir, 2002)
Yenişehirli İzzet Divanı (haz. Oktay Nar, Konya, 2016)
Yenişehirli Mehmed Vehbî Efendi Divanı (haz. Bünyamin Tan, Ankara, 2020)
Zâtî Divanı (Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri, İstanbul, 1987)
Zîver Paşa Divanı (haz. Mehmet Arslan, Sivas, 2009)

DANA, ONE OF THE DISTINGUISHED TYPES OF CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

Types are concrete examples that eliminate negative criticisms about the sociological perception and evaluations of classical Turkish poetry. The perception of classical Turkish poetry, which was blended with tradition under the influence of the sociological factors of the time, was reflected in the texts, and some types with clichéd characteristics emerged. Types, which are products of social life, are used in literary texts to reinforce the message intended to be given in a similar way to the author's work, to convey it indirectly and sometimes to summarize it. At the same time, they are a means of concretization for what is intended to be conveyed. In addition to the fixed types of classical Turkish poetry such as aşık, lover and rival, there are secondary independent types such as dana. Dana, which literally means "knowing, knowing, knowledgeable, scholar", is a type that can be evaluated as "positive" among these types. On the other hand, types such as dana, ignorant and sofu have also been used as an expression of the value judgments of the society to which it belongs. As a type, the "dana" type is one of the independent types that we encounter mostly in wisdom-oriented texts, which contain its own unique characteristics. Classical Turkish poets used the dana to depict a knowledgeable and mature personality, as well as expressing a true lover. The Dana type is, in a sense, far removed from many human weaknesses, unlike other human types in terms of its structural and internal characteristics. The Dana does not rely on the worldly things of this world, which it is aware of being transient, and therefore does not attach importance to material things. Because it is aware of what ordinary people cannot have, namely various secrets. However, at this point, it is one of the reliable people; it protects the trust and keeps these secrets. It knows and does not want the mortal, that is, it is after eternity. It is aware of its mortal, helpless and needy aspects, which comes from its nature. This awareness brings with it the ability to have perception on many issues. For this reason, he enters into a conflict with ignorant, who is the opposite and proof of his identity. However, dana knows the meaninglessness of arguing with people and distances himself from them. However, this situation should not be evaluated as arrogance or self-conceit. His lack of value for material things and seeing his world as a place of mourning have been found meaningless by some and this attitude has caused him to be identified with the mad. Due to some of his mentioned sublime qualities, he has also been used instead of the word Allah. As will be seen in the study, dana appears with his positive qualities in almost all of the examples presented. In addition, in the sociological context, he is among the elite of the society with his attitudes and behaviors. In short, dana is a self-actualized human model. In the study, this type will be introduced with examples from classical Turkish poetry from the beginning to the last period and the door will be opened for other types that have not been evaluated.

Keywords: Divan poetry, type, dana, ignorant.